

ДЕКІЛЬКА ПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917-1920 рр.

І. А. Фареній

Робота з джерельними матеріалами, ознайомлення з науковими здобутками істориків, а також соціологів і філософів привели до викладеного нижче бачення суті революційного процесу 1917-1920 років. Для його автора воно не має категоричного характеру, лише якість попередніх результатів осмислення, які потребують подальшого аналізу і, в разі належних підтверджень, свого розвитку. Сподіваємося, що обговорення у науковому середовищі (зокрема, на теоретичному семінарі, що зараз відбувається) нинішніх напрацювань створить найкращий ґрунт для їх правильної оцінки та визначення перспектив дослідницьких пошуків.

Суспільне життя 1917-1920 років у своїх найзагальніших рисах уявляється таким.

Події 1917-1920 років слід розглядати як революційний процес, що має свою структуру, декілька цілком автономних складових: революцію селянську, пролетарську та національну. Останні були синхронними, однак самостійними явищами суспільного життя. Лише злам державно-політичної машини Російської імперії поєднав їх в часі і просторі. Різні соціальні складові по-різному бачили своє майбутнє і розпочали самостійний шлях до нього. Кожний революційний потік мав оформлену соціальну базу та власні цілі. Різним був і потенціал кожної з революцій у реалізації своїх прагнень. Селянська революція мала найбільший соціальний ресурс, але виявилася неспроможною до організації державної влади. Українська національна революція була дітищем передусім інтелігенції. Вона становила багатопланове і

різновекторне явище. Розвивалася від просоціалістичної УНР до консервативної Української держави Павла Скоропадського, до поєднання з ліберальною ЗУНР (а по суті, як колись казали - самостійною Галицькою революцією) та, зрештою, завершилася створенням УСРР як результатом жорстокої політичної боротьби різних революційних сил протилежного спрямування, однак не обділених розумінням національного питання. Національна революція найбільше з усіх революційних потоків була приречена на компроміси з іншими. Пролетарська (радянська) революція представлена ліворадикально налаштованими інтелігентами та промисловим робітництвом. Не відзначаючись широкою соціальною базою, мала схильність до найгнучкіших соціальних маневрів.

Революційні потоки, відзначаючись самостійністю, періодично зливалися. Національна революція часом вбирала селянський революційний рух. Зливалися пролетарська і селянська революції. Пролетарська революція, хоч не мала широкої соціальної бази, виявила найбільшу здатність вбирати в себе синхронні їй революційні потоки. Відступаючи від власних програмних гасел та привертаючи (відколюючи) частини інших революційних сил, перебираючи на себе ініціативу у вирішенні їхніх завдань, радянсько-більшовицький режим виявив найбільшу життєздатність. Власне, пролетарська революція готова була поступитися усім, крім владою своїх керманічів. Легалізація земельних переділів (результатів селянської революції), національно-територіальна організація влади (перехоплення ініціативи у вирішенні національного питання) та запровадження НЕПу зумовили історичну перспективу радянської влади.

Кожне історичне явище, процес розвивається в часі і просторі. Революційний процес 1917-1920 років також мав свої просторові межі. Пролетарська та селянські революції охоплювали практично всю територію колишньої

Російської імперії і становили на ній, з певними застереженнями, цілісне явище. Тому досліджуючи історію України є підстави говорити про події Лютневої та Жовтневої революції.

Оцінюючи 1917 рік у відношенні “революція” чи “переворот”, у супереч вже досить усталеній нині точці зору, що революція була лютневою, а переворот жовтневий, мушу сказати наступне. Переворот був саме в лютому, а революція таки в жовтні. Бо які ж революційні зміни трапились після подій лютого? Соціальний лад, якщо не зважати на перші результати селянської революції, залишався попереднім. Політичний устрій набув невизначеного характеру. Період з лютого по жовтень 1917 року був свого роду стрімкою і гострою соціально-політичною прелюдією справжній революції – Жовтневій. Після жовтневих подій через ліквідацію станів, процеси націоналізації засобів виробництва та легалізації земельних переділів і встановлення радянської влади постав, дійсно, новий суспільний лад – отже, відбулася революція.

Визначаючи соціальну сутність жовтня 1917 року необхідно спробувати оцінити його з точки зору усіх відомих теорій суспільного розвитку. При цьому, як це може для кого здатися парадоксальним, слід скористатися і теорією суспільно-економічних формацій. Відповідно до однієї з її інтерпретацій рабовласницький і феодальний лад та азіатський спосіб виробництва становлять різновиди одного і того ж етапу в розвитку людства – докапіталістичну формацію (в інших інтерпретаціях – велику феодальну формацію, станово-класову формацію). Очевидно, що і наступна капіталістична формація також має свої різновиди. Східнослов'янська цивілізація вичерпавши себе в капіталістичній тенденції розвитку в умовах поступу ринкових відносин та індустріального

виробництва вдалася до пошуків нових, більш прийнятних для неї форм соціальної і політичної організації та культурно-ідеологічних орієнтирів. Не випадково Карл Маркс, уявляючи усю складність і своєрідність варіацій суспільного прогресу, констатував існування, крім загальновідомих, й національних способів виробництва матеріальних благ.

Не стане зайвим побачити революцію 1917 року з позицій теорії індустріального суспільства. Відповідно до останньої і капіталізм, і радянський соціалізм одностадійні явища, різновиди одного і того ж етапу суспільного розвитку. Отже, обидві відомі теорії лінійно-стадійного поступу людства вказують, що події 1917 року були об'єктивним пошуком прийнятних соціальних форм, не обов'язково зв'язаних з посткапіталістичним ладом (не залежно від того, що думали і гадали сучасники революційних подій, а нині – їхні нащадки). Звертає на себе увагу відносна легкість переходу до принципово нової соціальної системи на рубежі 1980-х – 1990-х років, стрімкого повернення до капіталізму. Вона і є підтвердженням однопорядковості рівня розвитку СРСР та країн Заходу.

У 1917 році маємо справу з кульмінацією глибокої цивілізаційної кризи східнослов'янської (православної) спільноти, ситуацію коли культурні ціннісні орієнтації не спроможні були миритися з приватнокапіталістичним наступом. Сам же капіталістичний поступ, очевидно, здійснювався тими, хто принципово відходив від загальноприйнятих у межах соціуму морально-етичних норм, і не набуваючи нових, взагалі залишався поза впливом суспільної моралі. Від того капіталізм на східнослов'янському ґрунті набував потворних соціальних форм, поглиблюючи цим загальну неприязнь до себе. Водночас традиційні культурно-ідеологічні цивілізаційні цінності не могли ні належним чином забезпечити прогресивні форми поступу капіталізму, ні позитивно сприйняти його реалії.

Складність визначення соціального ества революційного процесу 1917–1920 років у тому, що маємо справу з явищем, якому, очевидно, було мало аналогів в історії – спостерігаємо не тільки стадійний перелом, а й надзвичайно складний за характером і кривавий за способом досягнення пошук прийнятної соціальної та політичної організації православного культурно-історичного типу для існування в умовах товарного виробництва, життя в системі відносин ринкового господарства.

Антикапіталістична спрямованість революційних ідеологій відзначає події 1917–1920 років. Усі революції рушили (крім консервативного розвороту національної революції 1918 року) в напрямку руйнації капіталістичного ладу – до соціалізму. При цьому на рівні інтелектуалів фактично усі знали, що в ближчій історичній перспективі соціалістичного ладу таки не буде. Народні маси були радикально налаштовані щодо існуючих в імперії соціальних порядків і бажали кардинально нового устрою. Стихія революційного процесу і програмні гасла політичних сил неважко йти на злам буржуазних порядків. Ухилитися від того, очевидно, було просто не можливо. А побачити нові шляхи суспільного поступу, вочевидь, було ще складніше.

Прийшовши до влади у напівфеодалній країні, комуністи-більшовики вряд чи мали готові рецепти вирішення проблем суспільного розвитку. І ця обставина, дійсно, залишала післяжовтневому періоду широкі альтернативи.

Більшовики могли лише створювати умови і не перешкоджати розвитку процесів соціалізації там, де вони об'єктивно вже назріли. Однак, чи в їхніх силах було справжньому передбачити механіку поступу до соціалізму та ідентифікувати його паростки? Якщо соціалізм дійсно невідворотний етап розвитку людства, то реальна потужність його в СРСР була не вищою, ніж капіталізму в епоху пізнього середньовіччя.

РЕВОЛЮЦІЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА: СЕЛЯНСЬКИЙ СКЛАДНИК

С. В. Корновенко

В історії кожного народу чи народів є рубіжні дати, події, явища та епохи. Для народів, що населяли Російську імперію, своєрідним “Рубіконом” стала революція та громадянська війна 1917–1920 років. З огляду на глобальність та кардинальність змін, яких зазнав тогочасний російський соціум (у широкому розумінні слова, не тільки російський народ) під час революційних потрясінь початку ХХ століття, феноменальність самої революції та громадянської війни як історичного та соціокультурного явища, ці події перебували та перебувають у фокусі постійної уваги суспільства загалом, і науковців зокрема. Вони були і залишаються предметом постійного обговорення, дискусій, вивчення. Так, тільки упродовж 1990-х років в Україні з різних проблем історії революції та громадянської війни було захищено, за підрахунками В. Верстюка, 150 докторських та кандидатських дисертацій. Такий підвищений інтерес до зазначеної проблематики однозначно засвідчує її актуальність.

Водночас, попри справді “революційний бум”, що мав і має місце у сучасній українській та російській історіографії, на нашу думку, не всі аспекти такого багатомірного явища, як революція та громадянська війна 1917–1920 років, висвітлено повно та рівномірно. Така ситуація, з одного боку, є цілком природною, з урахуванням значного інформаційного потенціалу глибинного соціокультурного зсуву, яким стали революційні події, а з іншого – актуалізує необхідність подальших наукових пошуків. Зокрема, незважаючи на значну новітню історіографічну спадщину (фундаментальні праці О. Реєнта, В. Солдатенка, В. Верстюка, Р. Пирога,

В. Ткаченка, А. Морозова, В. Гоцуляка, О. Михайлюка, В. Лозового та інших поважних дослідників), значну кількість наукових форумів, що проводяться Інститутом історії України НАН України, Українським інститутом національної пам'яті, національними університетами (наприклад, Всеукраїнська науково-практична конференція "Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)", що відбулася на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького 1–2 березня 2012 р.), актуальним залишається концептуальне осмислення революції та громадянської війни 1917–1920 років.

Беручи до уваги зазначене вище, вважаємо за доцільне долучитися до обговорення проблем революції та громадянської війни 1917–1920 років, запропонувати, не претендуючи на істинність в останній інстанції, авторське бачення окремих аспектів цього історичного феномену.

На нашу думку, видається слушним та обґрунтованим розуміння революції та громадянської війни 1917–1920 років як багатовимірного, цілісного історичного та соціокультурного явища. Однак вважаємо, що серед усіх його компонентів найвиразнішим був аграрний, селянський. Відповідно, активним суб'єктом революції та громадянської війни 1917–1920 років було селянство. Водночас національний, демократичний та інплі складники революції та громадянської війни носили локальніший характер, відображали інтереси чисельно менших страт постімперського російського соціуму.

По-перше, селянство чисельно домінувало у структурі як імперського, так і революційного загальноросійського соціуму; по-друге, саме від того, в який спосіб та чи інша влада вирішить аграрне питання, залежало її політичне майбуття; по-третє, характер взаємин селянства з будь-якою владою багато в чому визначав конструктивну чи деструктивну спрямованість суспільно-політичної активності селянства, яка, поряд із перебігом подій на фронтах,

у кінцевому результаті й визначила фінал революції та громадянської війни на території колишньої Російської імперії; по-четверте, упродовж усієї революції та громадянської війни аграрний сектор економіки залишався найважливішим, а фактично – єдиним джерелом постачання продовольчих продуктів для всіх антагоністів – учасників революції та громадянської війни, при цьому саме селянство становило чи не єдине масове джерело людських ресурсів для збройних формувань різних політичних режимів.

Гіперболізація цього аспекту революції, на наш погляд, правомірна і з огляду на масштабність, якісність, радикалізм процесів, що мали місце на селі під час суспільно-політичних потрясінь початку ХХ століття. В історіографічній традиції, суспільно-політичній практиці кінця ХІХ – початку ХХ століття утвердилося необґрунтоване, на нашу думку, бачення селянства як інертної, промонархічно налаштованої, консервативно мислячої соціальної верстви, що не може бути самодостатнім, активним суб'єктом історичного процесу у широкому сенсі цього слова. Очевидно, що таке розуміння селянства як неповноцінного учасника суспільно-політичного та соціально-економічного життя зумовлювалося урядовою протекціоністською політикою щодо нього наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. У подальшому ідею селянської меншwartості на озброєння взяли радикально налаштовані політичні сили, наприклад, більшовики. Ними було розроблено концепцію селянства як союзника пролетаріату у боротьбі за світле майбутнє. Однак, гегемоном проголошувався пролетаріат, якому, нібито, не було чого втрачати, окрім власних кайданів. Натомість селянин розглядався як суб'єкт з "двоїстою психологією".

У будь-якому разі селянство для інтелектуалів кінця ХІХ – початку ХХ століття залишалося невідомим. Цей "Янус у лаптях" для більшості тогочасного російського імперського та революційного соціуму становив об'єкт і

предмет пізнання, будучи "річчю у собі", яку намагалися збагнути, приписуючи йому здебільшого невластиві характеристики, намагаючись утиснути його у відомі тогочасні моделі та схеми. Власне, пізнання селянства як самого себе, через його властиві ознаки, не відбулося.

Однак, суспільно-політична активність селянства у роки революції та громадянської війни 1917–1920 років кардинально дисонувала з тими враженнями та уявленнями про селянство, що домінували у тогочасному інтелектуальному просторі. Уважний аналіз історичних подій початку ХХ століття переконливо засвідчує радикалізацію та політизацію селянської свідомості, що знайшла своє втілення у "Великій селянській революції", започаткованій у 1902 році. Ми погоджуємося з В. Даниловим у тому, що селянський рух – глибинна основа всіх революційних трансформацій, що зазнала Росія у перші десятиріччя ХХ століття. Головне гасло та мета цієї революції – "земля та право вільно господарювати на ній". Повстання селян Харківщини та Полтавщини 1902 року були принципово відмінними від тих, що відбувалися перед цим. Насамперед масштабами, цілями, поведінкою селян. Новим у них став радикалізм селянських настроїв, вимог. Це свідчило, що на історичній сцені з'явився новий селянин – селянин доби революції з революційними гаслами ліквідації поміщицького землеволодіння та приватної власності на землю.

Участь селянства у революції 1905–1907 років, її широкомасштабність, радикалізм селянських вимог підтвердили хибність проурядової політики селянського протекціонізму. Активна суспільно-політична позиція селянства Російської імперії стала причиною того, що лейтмотивом внутрішньої політики властей у передреволюційне десятиліття стало покращення матеріального та правового становища селянства. Саме на вирішення цього завдання спрямовувалася діяльність проурядових комісій та Кабінетів Міністрів С. Вітте і П. Столипіна.

У такий спосіб у революцію та громадянську війну 1917–1920 років селянство увійшло з певним досвідом поведінки активного суб'єкту історії. Недарма практично всі без винятку політичні сили та режими, що боролися за владу на теренах постімперського російського простору, аграрне питання вважали наріжним каменем своєї внутрішньої політики, а селянство – базовою верствою пропонуваних ними моделей державностей.

Водночас селянство у роки революції та громадянської війни мало і власну "політичну програму", запропонувало власний варіант соціально-економічної та суспільно-політичної моделі, прийнятної для нього. Слушними стосовно цього є міркування В. Винниченка: "Селянин з соціальної природи своєї реаліст. Він оцінює явища не по їхній ідеальній, можливій цінності, а з погляду реальної, сучасної корисності". Як зауважує В. Лозовий, ідеологія селянства періоду революції 1917–1920 років тісно пов'язана з його уявленнями про аграрні відносини, про державу, владу та право, про роль свого стану у соціальній структурі та житті суспільства. Враховуючи тезу К. Маркса про те, що буття визначає свідомість, ми солідарні з кам'янець-подільським істориком у тому, що ідеологія селянства насамперед визначалася його аграрним способом буття, виробничою діяльністю, осмисленням через звичну систему цінностей оточуючого світу. У центрі такої ідеології селянства у роки революції та громадянської війни перебувало споконвічне прагнення "землі та волі". Ці два поняття були тісно взаємопов'язані у свідомості селян та мали для них сакральне значення. У такий спосіб можемо констатувати, що всю складність суспільно-політичних відносин, взаємини з владою селяни розуміли та сприймали крізь призму аграрно-природного буття.

Крім того, ставлення селян періоду революції та громадянської війни до тієї чи іншої влади не було стійким та однозначним. Узагальнюючи чисельні

повідомлення з місць стосовно того, чого у політичному відношенні вимагало селянство, можемо констатувати – хлібороби хотіли “порядку”, який встановить “господар”. Історичні джерела точно не фіксують смислу та значення цих термінів. Це цілком природно, якщо брати до увагу суперечливість селянської ідеології, його “політичної програми”, нестабільність ставлення селян до будь-яких властей. На наш погляд, певною мірою формулювання “порядок, який встановить господар” відображає селянський ідеал влади. У його трактуванні ми погоджуємося з позицією О. Михайлюка, яка полягає в тому, що цей ідеал “демократичний на місцях і авторитарний, навіть деспотичний в центрі”.

У випадку, коли селянський ідеал контрастував із позицією того чи іншого політичного режиму, розгортався селянський рух опору. Одним із його результатів було становлення селянських республік. Прикладами є Висунська і Бащтанська, Холодноярська, Чигиринська, Гуляйпільська республіки тощо. Тобто селянство у роки революції та громадянської війни заявило про себе як про самодостатній, самобутній, активний суб’єкт суспільно-політичного та соціально-економічного життя.

Таким чином, обґрунтованим вважаємо точку зору, згідно з якою саме на тлі селянської революції у 1917–1920 років розгорталися інші революції – соціальні, політичні, національно-демократичні тощо. Селянська революція – захисна реакція “селянської Росії” (“Росія” не етнічна, а політична інституція) на об’єктивний, властивий усім розвиненим країнам процес первинного накопичення капіталів за рахунок зuboжіння селянства, а у кінцевому результаті – його ліквідації під впливом промислової цивілізації.

ОКтябрьская РЕВОЛЮЦИЯ И СОВЕТСКИЙ СТРОЙ В КОНТЕКСТЕ МАРКСИСТСКОЙ ДОКТРИНЫ И ПРОБЛЕМ СОЦИАЛИЗМА

В. В. Игнатенко

Октябрьская революция и гражданская война 1917–1921 годов могут рассматриваться с глобально-цивилизационных позиций прежде всего под углом зрения истории общественно-политической мысли. Начиная с раннехристианских сект “идеи – лозунги” свободы, равенства, социальной справедливости сыграли огромную с точки зрения сохранения социального порядка провокационную роль. Провозглашаемые харизматическими лидерами эти “идеи – лозунги” в соответствии с эффектом Эдипа направляли массы населения на подсознательном уровне в направлении реализации социальных пророчеств. Возбуждая массы населения на достижение заведомо утопических целей, разрушая жизненное пространство, нации становились на путь самоуничтожения, в политическом плане приводя к власти людей, от их имени узурпирующих власть над ними.

Исторически по масштабу воздействия следуя за Французской революцией, Октябрьская революция была ее достойной преемницей прежде всего по силе и характеру карательно-репрессивного механизма. Последним обстоятельством, кстати, очень гордились лидеры большевизма, что весьма симптоматично. В своей критике либерализма большевики игнорировали наследие предшественников этой критики – консерваторов. Именно классик консерватизма Э. Берк в своей хрестоматийной, чуть ли не единственной в истории политической мысли критике Французской революции высказал мысль о социальной опасности априорного постулирования моделей общественного развития с дальнейшей «подгонкой» социума под эту модель.

Октябрьская революция имела свою модель выплывающих идей – лозунгов: равенство относительно пайково-талонной системы распределения материальных благ, свободу как прием пропаганды с выхолощенным политическим содержанием при особой роли лозунга социальной справедливости, компенсирующего два предыдущих лозунга и выполняющего функцию социального лифта, т. е. продвижения вверх по социальной лестнице.

Теория пролетарской революции К. Маркса в последней четверти XIX века в, так сказать, чистом виде представляла линейную логику, связывающую следующие постулаты:

- об основном экономическом противоречии капитализма, его социальном носителе в виде непримиримого противоречия между пролетариатом и буржуазией;
- о достаточно равномерной реализации этого противоречия в большинстве развитых европейских стран;
- о пролетарской революции как объективно необходимом политическом процессе снятия основного противоречия капитализма в странах с преобладанием пролетариата в структуре самостоятельного населения (при этом революция должна осуществиться более или менее одновременно).

К концу XIX века произошла первая коррекция – адаптация теории К. Маркса о пролетарской революции. Она была осуществлена западной социал-демократией. В понятиях того времени процесс постепенного организационно-структурного вращивания капитализма в социализм потребовал изъятия из теории Маркса прежде всего идеи о необходимости революции как насильственного процесса и замены его парламентским путем только для западно-европейских стран. Таким образом, к началу XX века западная социал-демократия отредактировала марксистскую концепцию пролетарской революции.

Вторая коррекция данной концепции принадлежала В. Ленину. Показательной для нее является смена атрибута революции с пролетарской на социалистическую, что отражает смещение акцентов с субъекта процесса на его результат. Кроме того, в отличие от западноевропейской

концепции парламентской революции, ленинская теория была теорией насилия.

Следствиями данных отличий стали:

- разрыв линейной логики Маркса, абсолютизация политики в системе объективных предпосылок революции, фетишизация ее субъекта в виде партии (бланкизм);
- очевидность привития марксизма на российскую почву через положение Маркса о силе пролетариата, определяющейся не его численностью, а местом в системе общественного производства.

Тем самым, Лениным делается попытка парировать обвинения западной социал-демократии относительно осуществления пролетарской революции не по правилам в России как крестьянской стране.

Кроме того, В. Ленин выстраивает свою логику пролетарской революции в отличие от буржуазной: первая начинается политическим переворотом, а вторая – завершается. Так родилась идея абсолютизации политической власти, призванной:

- сломать социально и экономически господствующие непролетарские слои населения, "не прошедшие школы крупного машинного производства";
- этатизировать общественную жизнь посредством монополизации правящей партии ("диктатура класса – диктатура партии");
- сосредоточить в руках партийно-государственной верхушки огромный мобилизационный ресурс производительных сил;
- воплотить господствующую общественно-политическую доктрину в форму массового полурелигиозного сознания;
- наделить обыденное сознание функцией государственно-политического контроля.

Следствием политического переворота, заданного пролетарской революцией в России, стала гражданская война, столь длительная и разрушительная в крестьянской стране. Эта война не могла быть результатом непосред-

ственного столкновения пролетариата и буржуазии, учитывая численность тех и других (по самым оптимистическим подсчетам, численность дворянства и буржуазии вместе с членами семей была где-то в пределах 180–200 тысяч). Это означает, что главным участником гражданского конфликта с обеих сторон было крестьянство, что прослеживается во всех последующих затяжных гражданских конфликтах в Азии и Латинской Америке. Причиной этому можно считать решение земельного вопроса большевиками, заманившими наиболее беднейшие слои крестьян декретом о земле с его положениями о распределении и закреплении земли. То, что в декрете о земле она определялась как государственная собственность, крестьяне поймут только в начале 30-х годов.

Просуществовав 70 лет, эксперимент с так называемым «социализмом» привел к распаду СССР и фактическому проигрышу в соревновании с капитализмом. Однако проигравшей стороной был не социализм, а политический режим диктатуры партийной верхушки, фальшиво названный диктатурой пролетариата. Подмена понятий, игра с понятиями, способствующая формированию стереотипов сознания, создала миф о победе капитализма над социализмом, хотя сегодня ряд стран западного мира использует базовые ценности социализма. Еще в 1951 году Франкфуртский конгресс Социтерна предложил новую модель развития общества, соединившую преимущества государственной собственности на объекты крупной промышленности плановой экономики с политическим плюрализмом, свободами граждан, рыночной конкуренцией мелкого и среднего бизнеса. Весьма символично, что название такого общества варьируется: демократический социализм, гуманный социализм, социализм с человеческим лицом. Практически, сегодня мы можем говорить о том, что господствующие в политической жизни ряда стран социал-демократы успешно построили такое общество («скандинавский» социализм, Швейцария, Австрия).

КОНЦЕПТ РЕВОЛЮЦІЇ В СУЧАСНОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ТА ЙОГО ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СТОСОВНО ДОБИ 1917–1921 рр.

В. В. Масненко

Україна за останні чверть століття переживає вже третю революцію. Всі вони, включно з нинішньою, залишилися незавершеними. З'ясуванню особливостей сучасної парадоксальної ситуації, певним чином, може прислужитися концептуальний аналіз подій іншого революційного часу, який вже віддалений від нас майже столітньою історією (вочевидь вказана темпоральна дистанція має спонукати до неупередженості). Йдеться про потужний революційний вибух, який охопив величезні простори Європи й Азії в умовах завершення Першої світової війни. Населення України тоді перебувало у самому епіцентрі подій. Водночас, і до нинішнього часу науковці, у тому числі й історики, далеко не вповні осмислили цей важливий соціальний і політичний досвід. У цьому сенсі варто погодитися з твердженнями упорядників збірника «Антропология революций» (Москва, 2009 р.), що «в СРСР, на відміну, наприклад від Франції (якщо говорити про країни з багатою революційною традицією), не сформувався дискурс політико-філософського і соціально-філософського обговорення проблем революції, особливо в компаративному аспекті»¹. Заважала цьому, насамперед жорстка партійна підпорядкованість історичної науки, цензурні утиски, вузькоідеологічне розуміння явища революції.

Помітні зрушення відбулися у пострадянський час, зокрема й в українській історіографії. Варто зауважити, що українська історична наука має розвинену традицію

¹ Антропология революции. Сб. статей / Сост. и ред. И. Прохорова, А. Дмитриев, И. Кукулин, М. Майофис. - М.: Новое литературное обозрение, 2009. - С.15.

дослідження революції 1917–1921 років, яка переконливо свідчить про те, що в національному випадку вона "набула виразних самодостатніх форм, перетворившись на окреме історичне явище". Найпоширеніше визначення, яке використовується сучасними українськими істориками на означення вказаного явища – Українська революція. У узагальнюючій праці, яка присвячена цій одній із ключових подій модерної історії, цілком виправдано стверджується, що історія Української революції має всі ознаки наукової концепції, оскільки в ній визначено провідну ідею, історичний час, провідного рушія соціального і національного прогресу, розроблену власну систему аргументації, яка спирається на ґрунтовну історіографічну спадщину та джерельну базу². Однак, у це твердження, на нашу думку, варто внести певні корективи. Незважаючи на здобутки останнього часу, все ж зарання вести мову про усталення дієвого соціально-філософського дискурсу революції в українському випадку. Розвиток історичної науки у сучасній Україні передовсім вилився у національну історіографічну парадигму – спільну модель історіописання, яка є типовою для сучасної української історіографії. Водночас у межах національного історіографічного простору доцільно вести мову про кілька окремих концепцій історії революції, розроблених різними середовищами українських істориків. Класифікація таких концептуальних підходів потребує окремого розлогого студіювання. Тут лише зазначимо, що найбільш продуктивним може бути лише комплексний підхід, коли враховуються не тільки ідеологічні чи світоглядні критерії, а й суто методологічні. Як робоча модель, можлива така шкала концепцій: державницька, націонал-комуністична, "прорадянська" концепції, або ж – помірковано-консервативна, радикальна, тощо. Ведучи мову про такий підхід, автор свідомий небезпеки впливу

² Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Борак, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, Р. Я. Пиріт, О. П. Ресні, О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво "Наукова думка" НАН України», 2011. – Кн. 1. – С. 7.

існуючого домінування суто політичних чинників у сприйнятті історіографічних реалій, і тому пропонує послідовно розмежовувати ці явища.

При осмисленні поняття революції варто враховувати, що воно має полісемантичний зміст й тому використовується для означення найрізноманітніших явищ, починаючи від наукової чи інформаційної сфери і завершуючи соціальними і політичними структурами. Щодо останніх, то поняття "революція" в усталеному нині сенсі³ у суспільний дискурс увійшло лише у новітній час, в епоху романтизму. Відбулося це власне починаючи від Французької революції 1789 року. Поява цього поняття пов'язано зі змінами суспільного устрою, породженого процесом руйнації традиційного суспільства та його трансформацією у суспільство модерне. Тому доволі часто для опису революційного процесу диспонує модернізаційна теорія. Адже саме у революційних умовах стало можливим здійснювати радикальні зміни суспільного буття у досить стислі терміни. У мову гуманітаристики розглянуте поняття потрапило дещо пізніше – від перших десятиліть XIX століття. Особливістю наукового обігу цього поняття було його щільне включення у суспільно-політичні процеси, насамперед у формування радикальних напрямів політичної думки. На певний час «класичний марксизм» посів монополію на революційну риторіку.

У XX столітті ця тенденція не тільки збереглася, але й набула завершених форм. На використання поняття "революція" у науковому дискурсі продовжує мати потужний вплив політичне життя, особливо його екстремальні вияви. Революційність помітно посилилась в умовах «масовізації» політики, коли політичне життя перестало бути сферою діяльності елітних верхів. Питання державного життя намагалися вирішувати використовуючи величезну енергію пасивної до того часу маси населення.

³ Початковий сенс цього поняття був іншим. Скажімо, вживана у англійській мові слово revolution у джерелах XVII ст. означало більше реформи.

“Наговид” прийшов у політику. Ті політичні сили, які сповідували радикальні принципи переустрою суспільства: марксизм, більшовизм, націоналізм – працюють над впровадженням у суспільний дискурс революційної термінології. Марксизм запропонував формулу – “революція як локомотив історії”. Для позиції націоналізму, чудовий приклад дає книга Ореста Зибачинського “Інтегральна революція”⁴. В обох випадках пропонувалося емоційно зафарбоване позитивне сприйняття революції.

В умовах прискореного зламу традиційного суспільства революційна риторика охоплює нові простори. Характерне впровадження революційного способу мислення навіть у ті сфери буття та інтелектуальної діяльності, де годі було раніше і помислити. Для історика цікавою стають не тільки – “соціальна революція”, а і “промислова революція”, “наукова революція”, “релігійна революція”, “інформаційна революція”, “науково-технічна революція” тощо. Цікаві приклади пошуків революційного оновлення: “богослов’я революції” (20-ті рр. XX ст. – обновленська Церква, певним чином УАПЦ), “теологія революції” (60-ті рр. XX ст. Ю. Мольтман – “Теологія надії” (1964 р.) та інші). У межах “революційної проблематики” звертається увага й на моральний зміст проблеми⁵.

Проте, у науковому дискурсі маємо й іншого роду пропозицію – відкинення оціночних суджень щодо революцій. У цьому сенсі цікава позиція Райнгарта Козеллека: “Огже, якщо революція та реакція одночасно можуть бути індикаторами одно й того ж руху, який опирається на обидва табори і розвиткові якого вони сприяли, то така ідеологічна понятійна пара вочевидь сигналізує про наявність тривкого історичного процесу, незворотний поступальний рух стійкої у часі структури, який перекидає політичні аргументи “за” і “проти” революції та реакції”⁶.

⁴ Зибачинський О. Інтегральна революція. – Мюнхен: На чужині, 1960. – 343 с.
⁵ Див.: Московка В.М. Мораль як мета і засіб політичної революції // Наукові праці історичного ф-ту Запорізького національного університету. – Вип. XXIV. Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблема взаємовпливу. – Запоріжжя, 2008. – С. 313-317.

Козеллек звертає увагу на ефект “зворотної віддачі” у метафізиці французького поняття “революція” – образи “пов’язаних з відродженням, з якими асоціюється префікс “ре.” у складі поняття “революція”. Отже, справедливий лад, якого прагнуть революціонери, має народитися знову, бо він існував завжди, до настання будь-якої революції. А тому здійснити мрію про справедливий устрій – означає відродити його”⁷.

Далі ще актуальніше для розуміння нашої проблематики: “Поняття революції з точки зору теорії історії є майже показовим поняття, на прикладі якого можна продемонструвати мінливість чергування одноразовості та повторів. Звичайно кожна революція, що відбувається, є унікальним явищем для її учасників... Але в понятті революція є й елемент повтору, повернення до висхідної точки, а то й до замкненого кола. Це значення в жодному разі не можна вважати випадковим залишком слова *revolutio*, запозиченого з латинської мови. ... Вчення про циклічні повтори, теоретичне втілене в понятті революції, передбачає як існування неминучих у діахронії перебігів подій, що повторюються за принципом аналогії, так і акти у формі певних дій, що піддаються синхронній паралелізації”⁸.

На нашу думку, все більше знаходить своє підтвердження конвенційний характер поняття “революція”. Тобто такий, що передбачає у кожному вживаному випадку додаткових означень і пояснень. Багатозначність розуміння поняття “революція” підкреслюється тим, що воно має полісемантичні антитези, які означають кілька інших важливих понять, таких як: “еволюція”, “реформи”, “закон”, “контрреволюція”, “реакція”. Правда два останні поняття мають доволі чітке ідеологічне забарвлення, і, як правило, притаманні лівому політизованому дискурсу.

⁷ Козеллек Р. Часові пласти. – К., 2006. – С. 334.

⁸ Там само. – С. 271.

⁹ Там само. – С. 233-234.

В українському випадку розвитку інтелектуальної сфери останнього двадцятиліття маємо посилення революційної концептуальності. Відродилося використання поняття революції щодо подій Хмельниччини, утвердилась концепція – Української революції 1917–1921 років, новітні явища також отримали відповідну характеристику – “революція на граніті”, “помаранчева революція”, “революція гідності” тощо.

Показово, що в сучасній українській історичній думці знову поширилась і стала доволі популярною теза про революційність Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. До цих подій застосовуються такі дефініції: “Українська національна революція” (В. Смолій, В. Степанков), “селянсько-козацька революція” (Д. Наливайко), “національно-визвольна революція з сильними елементами революції буржуазної” (В. Борисенко). Не оцінюючі правомірність таких визначень, можна виділити в них позитивний момент: у більшості випадків названим дослідникам вдалось уникнути однобокого соціологізаторського тлумачення проблеми. Ряд науковців схильні і до більш радикального наголошення на революційних змінах середини XVII століття. Так для О. Купца Хмельниччина “водночас це і велика соціальна революція, знищення феодального способу виробництва, прихід нових форм господарювання”⁹. Водночас частина науковців доволі критично ставиться до спроб впровадити революційний концепт щодо ранньомодерного часу¹⁰.

Окремим аспектом є використання поняття “революція” у сучасних українських підручниках, особливо для вищої школи. У цьому контексті досить складною проблемою, з якою зустрічаються автори багатьох посібників, є визначення характеру революцій, що мали місце в українському суспільстві протягом першого двадцятиліття

⁹ Купц О. До історії однієї “забутої” війни // Сучасність. – 1997. – №5. – С.97.
¹⁰ Див.: Яковенко Н. У кольорах пролетарської революції. В. Смолій, В. Степанков. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К., 1999. – 351 с. // Український гуманітарний огляд. – Вип.3. – К., 2000. – С.58–78.

XX століття. Передусім, варто зауважити, що доволі часто зберігаються теоретичні засади принципу “класової боротьби”. Про це свідчать не тільки відповідна лексика: “партія революційного типу”, “революційна ситуація”, “рушійні сили революції”, “класова солідарність”, “класові Ради”, “класові антагонізми” тощо, а й саме переконання у доцільності й неминучості революційного шляху розвитку. Такий підхід неминуче звужує сприйняття історичного процесу, приводить до того, що з поля уваги дослідників (а з ними і студентів) випадає значна його частина, яка не вписується у революційне “прокрустове ложе”.

Далі випадає в очі те, що автори у різних частинах тексту подають відмінну оцінку революційним подіям. Спочатку зазначається, що історія українського народу початку XX століття складалася в умовах чотирьох революцій, а саме “буржуазно-демократичної 1905–1907 рр., антимонархічної – кінець лютого–початок березня 1917 р., Української революції, Жовтневої соціалістичної революції 1917 р.” У подальшому визначення характеру цих революційних подій зазнало суттєвої трансформації: революція 1905–1907 років стала “народно-демократичною”, лютева – “буржуазно-демократичною”, а революційні події 1917–1920-х загалом отримують нове, значно розширене трактування. Тут вже не йдеться про єдину Українську революцію, а виокремлюється “три революції трьох складових частин українського народу”: “національно-демократична”, започаткована УЦР, “соціалістична”, репрезентована робітничим класом та біднішим селянством Наддніпрянщини, і нарешті “народно-демократична”, очевидно – представлена частиною українського народу, що був локалізований у Західній Україні. Більше того, автори переконують студентів у тому, що “між національно-демократичною і соціалістичною революціями на Наддніпрянщині йшла непримиренна боротьба”¹¹.

¹¹ Курс лекцій з історії України в чотирьох частинах. Ч.ІІІ. Новітня історія України – Тернопіль, 2007. – С. 197.

Наскільки коректно визначати обидві протилежні сторони як революційні. Все таки революційною мабуть була лише одна сторона, а інша не мала такого характеру. Щодо характеристики тієї частини "революційного процесу", яку автори називають "соціалістичною" і воліють бачити цілісною й відповідною ідеальним схемам марксистської доктрини, досить доречно була б концепція С. Кульчицького, який розрізняє "радянську ("навздогінну" за своїм характером)" та "комуністичну" революції¹². Проблема "двох революцій" також представлена й у монографії Т. Бевз¹³.

Від себе додамо: революція в Україні 1917–1921 років не була регіональним варіантом російської, – це не "російська революція в Україні", а цілком самодостатній суспільно-політичний проект/процес, що мав іншу мету, інші рупійні сили та простір, оскільки охопив і ті українські землі, які не належали Російській імперії, зокрема Західну Волинь, Галичину, Буковину і Закарпаття. Водночас, цілком придатною для аналізу подій вказаного часу є також "поліреволюційна" модель. Однак, для її успішної імплантації до наукового дискурсу варто розширити простір, який охоплював територію не тільки колишньої Російської імперії, але й ширший центрально-східно-європейський ареал.

Застосування концепту революції щодо подій 1917–1921 років, попри всю традиційність, містить у собі чимало потенційних евристичних можливостей, як і у загально-методологічному, так і прикладному сенсі. Тим самим конкретний вияв історичного досвіду дозволяє проявляти важливі антропологічні явища, притаманні різним епохам. Предметом особливого зацікавлення має стати власне

¹² Кульчицький С. Революція як концепт // Бйдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2010. – Вип.5. – С. 186–190.

¹³ Бевз Т. Феномен «революція» у дискурсах мислителів, політиків, науковців: Монографія. – К.: ПЕНДІ ім. Г. Курача, 2012. – С. 110–112.

антропологічний вимір революції. Проблема особистих стратегій в умовах революції має складну конструкцію. З одного боку, можемо вести мову про вибір деякої середньої позиції, яка може бути описана в формулі на кшталт "між провокацією та угодовством". Але з іншого боку, маємо визнати, що у реальності досить часто не було можливості для самого вибору. Адже революційний потік, як правило, розвивається так стрімко, що якщо вчора певна позиція мала вигляд "провокації", то вже сьогодні вона ж ставала "угодовством". Отже учасник/сучасник подій у цьому процесі виявлявся радше об'єктом, ніж суб'єктом.

У зв'язку з піднятими питаннями, у тому числі й під час обговорення на семінарі 13 червня 2013 року, хотілось би принагідно наголосити на потребі проведення широкої загальної дискусії істориків, політологів, економістів щодо визначення характеру революцій у принципі. Це, на нашу думку, дозволило б відмовитися від застарілих схем аналізу революційних подій і в українському випадку.

СЕЛЯНСТВО - ПРИРОДНА ФОРМА ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Г. М. Георгізов

Те, що селянська проблематика у науковій історіографії є питанням складним і багатограним, не викликає ні в кого сумніву. З огляду на тенденції сучасного світу - криза аграрного виробництва, нестача продуктів харчування (за даними ООН - 30% населення планети перманентно недоїдає), надто спрощене використання генномодифікованих видів зернових та т. і. - дослідження селянської тематики, в будь-яких зрізах, ще довгий час не перестане бути актуальним. Питання поставлені І. А. Фаренієм на науковому семінарі, на наш погляд, мають стосунок не лише щодо певних історичних рамок чи то епох. Тому на перше місце висувається інша, дотична до всього комплексу наукових досліджень історії селянства проблема - це проблема методологічного забезпечення наукових досліджень сучасних суспільствознавців.

Звичайно, простішим, і можливо більш коректнішим, було б намагання вирішити питання методології в рамках окремих історичних періодів. Але звуження хронології теж має свої вади, оскільки не пояснює витоків хоч би і таких явищ, тісно пов'язаних з селянським світом, як консерватизм, традиціоналізм, територіальна замкненість, низька соціальна мобільність, тощо. На наш погляд, вирішенню питання методології, як системи (комплексу, взаємозв'язаної сукупності) принципів і концептуальних підходів дослідження історії селянства, допомогла б розробка спеціальної наукової теорії, в якій існує потреба не тільки з огляду на повноцінне осмислення історії окремих періодів чи країн та їх особливий специфіки, а і всієї всесвітньої історії селянства. Така теорія повинна була б формуватися в рамках методології, що ґрунтується на аналізі селянства не тільки як окремої суспільної верстви, прошарку, стану чи класу, а як однієї з первісних природних форм людської цивілізації.

У якості вирішення методологічних питань ми презентуємо теорію (концепцію), яку ми, з огляду на тотальний огляд історичного процесу, назвали *реверсивною або реверсивно-компенсаторною - revertor-compesatio theoria* (реверсивно-компенсаторна теорія - РКТ). Англійське *reverse*, як відомо, походить від латинського *revertor* - повертаю назад, повертаюся, натомість компенсація - латиною *compesatio* - відновлення, відшкодування.

Споглядаючи історію України на межі XX-XXI століть, ми не можемо не замислюватися над тими процесами, що відбуваються на планеті, і які в узагальненому вигляді називають "глобалізацією". Більшістю дослідників під "глобалізацією" розуміється складний, багатоплановий, макромасштабний процес, який охоплює усі сторони життя суспільства і є всесвітнім процесом, що взаємопов'язує національні соціально-економічні утворення в єдину світову економічну і соціальну систему. Намагаючись зрозуміти місце і роль історії України, а особливо українського селянства як квінтесенції¹⁴ українства, у глобалізаційних звитягах, ми і дійшли власної теорії.

Хоча реверсивно-компенсаторна теорія створювалась на основі аналізу історії України. Але, на наш погляд, доцільно буде навести декілька прикладів з історії народів, що мають більш протяжну у часі історію. Можна звернутись і до історії стародавнього Єгипту, і до історії Індії чи Китаю, або європейських країн. Фактично усі народи, історія яких налічує понад одну тисячу років, могли б бути використані нами для прикладу. Головне, на що ми звернули увагу, це присутність у розвитку майже усіх народів, епох, коли те чи інше суспільство, перебуваючи у кризі, спостерігало занепад міського життя і водночас був присутній процес посилення ролі сільського способу життя та усього, що з ним було пов'язано. І навпаки, з подоланням кризових явищ у соціумі (на політичному, соціальному та економічному рівні, тощо) - відбувався процес зростання міст та підвищення їх ролі. Ця циклічність в історії

¹⁴ лат. *quinta essentia* - п'ята сутність - основа, сутність чого-небудь.

суспільств була помічена, у тій чи іншій мірі, ще у стародавні часи. Можна згадати хоча б Гесіода з його Золотим, Срібним, Мідним, Героїчним і Залізним віками. Але той самий Гесіод, говорячи про виробничу діяльність, мав на увазі винятково сільську працю, навіть не згадуючи про міських ремісників численних професій, яких у Греції VIII–VII ст. до н.е. уже було багато. Водночас – саме селянську працелюбність Гесіод вважав чи не найголовнішою добродетеллю людини¹⁵. Це природне коливання в історії людства кількості мешканців села і міста, якості їхнього життя та співвідносі їм соціальні цінності, (які О. А. Шпенглер пов'язував з занепадом цивілізацій (*Der Untergang des Abendlandes*)), ми і назвали реверсивним. Після такого "реверсу" з міста у село і навпаки починався черговий етап розвитку суспільств, що компенсував попередню кризу – звідси, ще одна змістовно-категоріальна складова назви нашої теорії – компенсаторна.

З нашої точки зору, представлена реверсивно-компенсаторна теорія дає можливість залучити до понятійного та структурно-лінгвістичного апарату термін селянська цивілізація (*rusticus civilitatem*), а також сприяє глибшому осмисленню всієї селянської проблематики.

Серед авторів, що запропонували визначальні підходи до цивілізаційних проблем та методологічні розвідки яких близькі нам по духу – М. Я. Данилевський¹⁶ (1822–1885), О. А. Шпенглер¹⁷ (1880–1936) та А. Д. Тойнбі¹⁸ (1889–1975). Розглядаючи європейську цивілізацію, М. Я. Данилевський використовує метод природного ділення¹⁹. Під природним діленням, або природною системою, розуміється таке угруповання предметів або явищ, при якому беруться до уваги усі їх ознаки, зважається відносна якість цих ознак, і предмети розташовуються, між іншим, так, що вони формують яку-небудь природну групу і мають між собою

¹⁵ Гесіод. Полное собрание текстов / Пер. В. В. Вересаева. – М.: Лабиринт, 2001. – 256 с.

¹⁶ Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – М.: ИРЦ «Благословение», 2011. – 816 с.

¹⁷ Шпенглер О. Закат Европы. – М.: Мысль, 1998. – 671 с.

¹⁸ Тойнби А. Д. Постыжение истории. – М.: Айрис-Пресс, 1998. – 640 с.

¹⁹ Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – С. 57.

більше споріднених якостей, сильнішу міру схожості, ніж з предметами інших груп. Опрацьовуючи поняття селянської цивілізації, ми використали метод природного ділення М. Я. Данилевського для визначення деяких аспектів такої цивілізації, які ми покажемо нижче.

Більшою мірою, ніж концептуалізм М. Я. Данилевського, близька нам методологія О. А. Шпенглера. Досліджуючи витоки людських цивілізацій та причини їх розквіту – занепаду, він, між іншим, протиставляє сільській цивілізації міську. Для нього відносини між містом (в його інтерпретації – світове місто – *Weltstadt*) та селом полягають у тому, що село повинно жити місто залишками людського матеріалу. Селянину, О. А. Шпенглер, протиставляє міського мешканця – нового кочівника, паразита, людину позбавлену традицій, що розчинилась у безформній масі, людину фактів, без релігії, інтелігентну, однак безплідну, людину сповнену глибокої відрази до селянина, яка зробила великий крок до неорганічного життя з природою²⁰. Трактуючи його цивілізаційні підходи ми робимо акцент на його методі природженого провінціалізму²¹. Відповідно до цього методу О. А. Шпенглер протиставляє сільський та міський світи – культури – цивілізації, та виділяє в них антагоністичні фрактальності²²:

- космополітизм – замість отчини;
- холодний практичний розум – замість благоговіння перед давньою спадщиною та устрем;
- наукова іррелігійність скам'янілих залишків релігії предків – замість релігії серця;
- суспільство – замість держави;
- природні права – замість набутих;
- гроші, в якості необмеженого абстрактного фактору, що позбавлений зв'язку з сутністю родючості землі – замість первинного устрою життя²³.

²⁰ Шпенглер О. Закат Европы. – С. 32.

²¹ там само – С. 35.

²² лат. fractus – подірваний, ламаний, розбитий.

²³ Шпенглер О. Закат Европы. – С. 37.

Не менш важливою, для досягнення наших методологічних екзерсисів²⁴ у полі запропонованої реверсивно-компенсаторної теорії, є і виняткова методологія А. Д. Тойнбі. Він, критикуючи історичну теорію про «єдність цивілізації», розробляє власну методологію цивілізаційного аналізу, в рамках якої розглядає метод *світової уніфікації* (щоправда у критичному ракурсі, оскільки вважає теорію про «єдність цивілізації» неправдивою концепцією, хоча і дуже популярною серед сучасних західних істориків, мислення яких перебуває під сильним впливом соціального середовища, що, на думку А. Д. Тойнбі, викликано поширенням економічної системи сучасної західної цивілізації по всьому світу)²⁵. Особливої уваги заслуговує запропонований А. Д. Тойнбі метод *мімесісу*, за яким суспільства, що дійшли до нашого часу в статичному стані, колись знаходилися в русі. Усі суспільства, що стали цивілізаціями, рано чи пізно тим або іншим способом повернуться до статичного стану²⁶.

Отже, задля пояснення запропонованої нами реверсивно-компенсаторної теорії, ми пропонуємо використати наступні методи М. Я. Данилевського, О. А. Шпенглера та А. Д. Тойнбі:

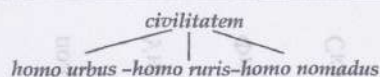
- метод природного ділення;
- метод природженого провінціалізму;
- метод світової уніфікації та мімесісу.

Наведені методи дають можливість створити просту схему соціуму, яка розкриває в узагальненому вигляді поняття цивілізації (як стадію всесвітнього історичного процесу, що пов'язана з досягненням певного рівня соціальної саморегуляції і самовідтворення та диференційованої суспільної свідомості при відносній незалежності від природи). Основні складові, які ми включили до цивілізаційної схеми є: людина міста (*homo urbus*), людина села (*homo rursis*) і кочівник (*homo nomadus*) –

²⁴ лат. *exercitium* – вправи.

²⁵ Тойнбі А. Д. Постигание истории. – С. 60.

²⁶ там само – С. 69.

Запропонована схема відображає три «класичні» варіанти еволюції людських суспільств та з огляду на вищезгадані методи стає можливим нове переосмислення таких явищ, як «урбанізація» та «кочовий спосіб життя». Побіжно це питання піднімали О. А. Шпенглер і А. Д. Тойнбі, зазначаючи, що коли між двома суспільствами (наприклад – осілим та кочовим; сільським та міським), одне з яких менш цивілізоване, встановлюється строго конкретна межа, це не призводить автоматично до їх рівноваги – з часом межа починає слабшати на користь менш цивілізованої сторони²⁷. Тому доцільним, на наш погляд, було б і переосмислення передісторичних первісних цивілізаційних форм, які у схематичному вигляді виражаються в наступних поняттях: полювання (*venatio*), збиральництво (*colligens*) та доремісничє виробництво (*facientibus*) –

Очевидно, людським цивілізаціям, що в історичному часі набули три взаємопов'язані форми суспільного співіснування – кочову, сільську та міську, передували три головні способи соціалізації людей: полювання, збиральництво, доремісничє виробництво.

Не відкидаючи методологічних підходів, що панували в історичній науці у XIX–XX століттях, з огляду на запропоновану нами концепцію (РКТ) було б доцільним провести верифікацію²⁸ цивілізаційних антагонізмів вище згадуваних

²⁷ Тойнбі А. Д. Постигание истории. – С. 58.

²⁸ лат. *verus* – істинний та *facere* – робити.

спільнот: *homo urbus* – *homo raris* – *homo nomadus*. Тим більше, що на початок ХХІ століття одна з них – номадична – фактично зникла з історичної арени, а інша – селянська – поступово втрачає свої класичні форми. Піднімаючи питання дослідження природних міжцивілізаційних антагонізмів, ми не можемо не пригадати досвід А. Д. Тойнбі, що сто років тому гостро поставив питання про взаємозалежність середовища, в якому розвивається дослідник (і все суспільство в цілому), та його доробку. А. Д. Тойнбі назвав цей процес *індустріалізацією історичного мислення*, що, на його думку, стало тотально доміантним і досягло патологічних форм гіпертрофії індустріальної міської цивілізації. Зокрема, він зазначав, що ті індивіди і колективи, зусилля яких повністю зосереджені на перетворенні сировини на світло, тепло, рух і різні предмети споживання, схильні думати, що відкриття і експлуатація природних ресурсів – діяльність, цінна сама по собі, незалежно від того, наскільки цінні для людства результати цих процесів²⁹.

Ті чи інші аспекти³⁰ міжцивілізаційного протистояння розглядалися науковцями дуже давно (можемо згадати Геродотову "Історію", де описується протистояння урбанізованої Греції та "провінційної" Персії). Не обійшли своєю увагою ці питання і наші колеги з інституту історії та філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Зокрема, на наукових семінарах піднімалося декілька нових концептуальних³¹ положень стосовно нової економічної політики в українському селі 1920-х років. Проанонсована³² автором у цій доповіді методологія дає можливість значно глибше сентенціювати (осмислити) не тільки з огляду на політичні, соціальні та економічні процеси, а і в площині цивілізаційних антагонізмів *rusticus civilitatem* та *urbus civilitatem* (за О. А. Шпенглером – все: криза політичних систем, проблеми власності, раціоналізму,

²⁹ Тойнбі А. Д. Постигание истории. – С. 5.

³⁰ лат. *aspectus* – вигляд, точка зору.

³¹ лат. *conceptio* – розуміння, система.

³² фр. *annoncer* – публічне сповіщення.

сімейних цінностей та масової психології – пов'язані з перемогою космополітичного міста над селянством³³). Йдеться про протистояння селянської України та урбанізованої влади РКП(б). Ми не можемо обійти увагою такий факт, що в сучасному науковому вокабулярі³⁴, з подання російського селянознавця В. П. Данилова, стосовно селянського руху початку ХХ століття, з'явився новий термін – "селянська революція", існування якої підтверджує наявність антагонізмів між *rusticus civilitatem* та *urbus civilitatem*.

Методологічні засади, презентованої³⁵ реверсивно-компенсаторної теорії, розширяють можливості використання й інших наукових теорій, що знаходяться у стадії становлення та розробки. Найперспективнішою, на наш погляд, серед них є *інституціональна теорія*. Проводячи вторгнення у сферу наук про суспільство, інституціоналісти використали традиційні мікроекономічні методи аналізу, намагаючись досліджувати усі громадські стосунки з позиції раціонально мислячої *економічної людини* (*homo oeconomicus*). Будь-які стосунки між людьми ними розглядаються крізь призму взаємовигідного обміну. Такий підхід інституціоналісти називають контрактною (договірною) парадигмою³⁶. *Homo oeconomicus* інституціоналістів може бути об'єктом розгляду реверсивно-компенсаторної теорії та дослідження, у її межах, селянської цивілізації. Ми переконані щодо можливості використання інституціональних методів маржинального і рівноважного аналізу та суміжних їм еволюційно-соціологічних методів (йдеться про концепції конвергенції³⁷, постіндустріального, постеконічного суспільства та економіки глобальних проблем, тощо)³⁸ в процесі розгляду явища селянської цивілізації.

³³ Закат Европы. – С. 91.

³⁴ лат. *vocabularium* – словник.

³⁵ лат. *praesentio* – представляю.

³⁶ Введение в институциональный анализ / под ред. Р. М. Нуреева. –

<http://www.bibliotekar.ru/economicheskij-institut/1.htm>.

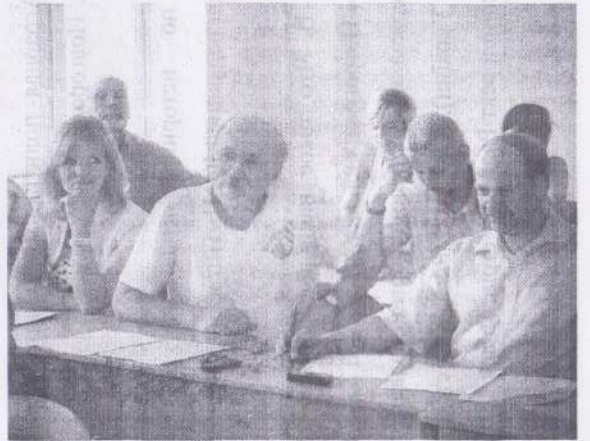
³⁷ лат. *convergo* – зближення, сходження.

³⁸ Введение в институциональный анализ / под ред. Р. М. Нуреева.

Спираючись на задіяний нами матеріал, ми дійшли до визначення того, що можна назвати *селянською цивілізацією* (*rusticus civilitatem*). *Селянська цивілізація* – це єдина у своєму історичному розвитку організована спільнота, що обмежена певним рівнем соціалізації та диференційованою сукупністю матеріально-технічних винаходів і відповідними до епохи духовними досягненнями.

На останок хотілось би зауважити, що автор ні в якому разі не претендує на якусь абсолютну оригінальність, пропонуючи на дискурс своє власне наукове бачення селянської проблематики. Зрозуміло і те, що у подальшому потрібна більш скрупульозна розробка та переосмислення таких багатопланових понять, як селянство, селянська цивілізація, та теоретичних підвалин їх дослідження.

Виступи в обговоренні

З ПРИВОДУ КРИТИКИ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 р.

А. Г. Морозов

Лютий 1917 року має у науковій думці усіх часів вивірене і випробуване часом визначення. Запропоноване у доповіді І. А. Фаренія новаторство щодо розуміння характеру подій початку революційного процесу навряд чи може бути доречним. Доповідач апелює до відсутності очікуваних наслідків Лютневої революції. Однак, такий аргумент видається не коректним, оскільки революція – це не тільки результат докорінних соціальних змін, це у своїй висхідній суті боротьба за революційну перебудову суспільних відносин. І не варто думати, що засоби та цілі цієї боротьби можуть бути заздалегідь повністю визначені, а наслідки її передбачувані. Революційний процес – це вибух соціально-політичної творчості, часом протирічивої, неконструктивної, жорстокої за характером, сполученої з самими різними якість учасників революційної борні, але водночас наповненої найкращими, часто й просто найвищими, сподіваннями щодо досягнення певних ідеалів суспільного буття. Годі очікувати, що в такому розмаїтті тенденцій революційного процесу, обов'язково буде позитивний результат політичних змагань.

Між тим, лютий 1917 року призвів до дійсно революційних змін. Дозволю собі нагадати присутнім про вже хрестоматійні дані про безпосередні наслідки лютневих подій того вікопомного року. Лютнева революція зумовила широку демократизацію суспільного життя, яка покликала не лише свободу слова і зібрань, а цілу хвилю створення на народоправчих засадах, без перебільшення, революційних органів влади: загальнонаціональних з'їздів рад, постійно діючих рад робітничих, солдатських

та селянських депутатів. Революція значно активізувала роботу і розширила повноваження земств і міських дум. Нарешті, слід пам'ятати, що лютому 1917 року завдячує своїм виникненням Українська Центральна Рада – втілення національної революції. Лютнева революція призвела до стрімкої соціальної мобілізації суспільства, готовності до кардинальних змін у суспільних відносинах, суспільній стратиграфії соціуму і вочевидь вже мала своїм безпосереднім наслідком докорінну ломку соціальної еліти, вихід на політичну арену принципово нової генерації людей, які представляли інтереси незрівнянно ширшого суспільного загалу, ніж попередні державно-політичні інститути.

Таким чином, контраверсійність ідеї шановного доповідача не може бути виправдана. Та й, взагалі, видається абсолютно зайвим у пошуках "білих плям" та нових наукових підходів пробувати спростовувати неспростовні речі.

ПРО ХАРАКТЕР РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917 р.

В. О. Кіреєва

Підняті на теоретичному семінарі питання щодо революційних подій 1917–1920 років засвідчують вагомість задекларованої проблеми та широке поле для наукової дискусії. Частина пропонує поглядів модераторів семінару ми також поділяємо. Це передовсім стосується тез про революційний процес, що включав в себе декілька цілком автономних складових: революцію селянську, пролетарську та національну та про українську революцію як дітище інтелігенції.

Щодо тези професора І. А. Фаренія про 1917 рік у відношенні “революція” чи “переворот”, і його твердження про те, що “переворот був саме в лютому, а революція таки в жовтні”, хотілося б зауважити наступне. Революційні події в Росії 1917 року, на нашу думку, доцільно розглядати як єдиний процес, тобто варто говорити про російську революцію 1917–1922 років. (чи кінцеву дату віднести навіть до середини 20-х рр. ХХ ст.), в якій можна чітко вимежувати два етапи: ліберально-демократичний (лютий – жовтень 1917 р.) та радикально-революційний. Останній започаткувався приходом до влади більшовиків, а завершився – стабілізацією державної влади, формуванням міцної вертикалі владного механізму та подоланням зовнішніх опонентів (незважаючи на те, що більшість провідних країн на початковому етапі радянську владу не визнали, але про її повалення мова вже не йшла). Вагомою проблемою першого етапу революції стало, на нашу думку, те, що політичні лідери лютневих подій не спромоглися швидко, а головно ефективно, запустити реформаційний механізм, і це стосується як питань соціальних, так і політичних. Ліквідувавши інститут

монархії (який в Росії був не просто символічним, а й виступав реальним носієм влади), вони спровокували гостру кризу державної влади, заповнити яку ні ідейно, ні політично не змогли. Більше того, курс на встановлення в Росії парламентсько-демократичної республіки, яка завершилася невдачею, політична анархія, невдала спроба встановлення влади “правих” – все це радикалізувало суспільство, яке жило в системі завищених очікувань. Політичні конфлікти всередині тимчасових органів влади, затягування з вирішенням національних питань та подоланням соціальної кризи посприяли наростанню в суспільстві лівого екстремізму, що, врешті-решт, і призвело до другої революції (Жовтневої) – встановлення більшовицької влади. Висловимо припущення, що успіху більшовиків у боротьбі за владу посприяв процес руйнації традиційних соціальних зв'язків, коли в ході революційних процесів руйнувалися звичні соціальні групи (класи), а їм на зміну прийшли “маси”, які в умовах безвладдя офіційних структур навесні-влітку 1917 року все частіше почали вдаватися до насилля, розчаровані в бездіяльності “демократів” вони відгукнулися на заклики більшовиків, які обіцяли вирішити питання швидко.

Погоджуючись з твердженням професора І. А. Фаренія про те, що “відступаючи від власних програмних гасел та привертаючи (відколюючи) частини інших революційних сил, перебираючи на себе ініціативу у вирішенні їхніх завдань, радянсько-більшовицький режим виявив найбільшу життєздатність”, додамо ще й те, що більшовики в новій формі спромоглися доволі швидко відновити традиційну для російського суспільства жорстку владну вертикаль, яку “масова свідомість” визнала за легітимну й ототожнила її з правовим порядком.

Зрозуміло, що порушені на семінарі питання не ставлять остаточної крапки в питанні вивчення революційних подій 1917 року, проте безсумнівно наближають до розуміння важливості таких дискусій.

ЧИ ВАРТО ПРОТИСТАВЛЯТИ ЛЮТОГО І ЖОВТЕНЬ 1917 р.?

Г. А. Волошкевич

У пострадянській історичній науці одним з варіантів "каменів спотикання" є оцінка подій лютого та жовтня 1917 року. Як правило, науковці вдаються до кардинально-протилежних оцінок того періоду, використовуючи терміни "революція", "переворот", "повстання", які досить часто відбивають не стільки реальність подій, що відбувалися, скільки несуть на собі певне емоційно-політичне забарвлення.

Для "вчених-лібералів" традиційним є погляд на події Лютого 1917 року, як "революцію", що поклала початок змінам політичного та соціально-економічного ладу. Тим самим, підкреслюються не лише її провідне та визначальне значення для подій усього подальшого історичного періоду, а й надається, відповідно, позитивно-емоційне забарвлення, яке повинно сформувати у пересічного громадянина погляд на прогресивне значення в історії подій, пов'язаних з поваленням монархії та приходом до влади Тимчасового уряду. Натомість, для опису подій жовтня 1917 року в ліберальній історіографії використовується термін "переворот", тим самим формуючи у свого читача переконання в меншوارтовості приходу до влади більшовиків, а також закріплюючи в його свідомості негативне сприйняття факту повалення Тимчасового уряду та приходу до управління державними справами представників лівих політичних сил.

Зрозуміло, що в працях "лівих істориків" вживання цих термінів з відповідним емоційним забарвленням, відбувається у діаметрально-протилежний спосіб - революцією визнається Жовтень 1917 року, а події лютого розцінюються або як пролог жовтневих подій, або як державний

переворот очолений буржуазними політичними силами та їх представниками у Державній Думі.

Поняття "лютовий переворот" активно використовується і монархічними історіографами, які бачать у подіях лютого 1917 року не наслідки активізації різних соціальних груп населення, а результат змови вузького кола депутатів-думців, земців-лібералів та військових начальників вищого рангу.

Таким чином, чітко розставляючи за допомогою вживаних термінів акценти "свій-чужий", "гарний-поганий" історик, бажаючи він цього чи ні, вдається до маніпулювання свідомістю оточуючих, закладаючи йому певну оцінку явищ та подій 1917 року.

На наш погляд, щодо порушеної проблеми слід було б зробити декілька зауважень.

Перше. Ми звикли визначати, що між "революцією" та "переворотом" існують істотні різниці, які проявляються, насамперед:

А) в характері причин, що обумовили це явище. "Революція" викликається об'єктивними, незалежними від волі людей, факторами, коли глибинні соціальні, економічні, політичні протиріччя загострюються і не можуть бути вирішеними мирним шляхом. Натомість, в основі "перевороту" лежать суб'єктивні прагнення його учасників, насамперед прагнення до влади (покажемо у цьому відношенні є палацові перевороти XVIII ст. в Росії);

В) у масштабності явища. "Революція" охоплює значну територію та величезні маси людей, утягуючи в революційні процеси представників різних соціальних груп та класів, загострює протиріччя між ними, що може інколи призводити до громадянської війни. Натомість, "перевороти" локальні за своїм характером - основні події відбуваються в межах столиці, охоплюють незначну за чисельністю групу людей і не викликають значного протистояння в регіонах (за винятком випадків, коли соціальна підтримка обох політичних сил є значною, і захоплення влади в столиці призводить до протистояння

між цими групами. Насамперед, характерно для країн з поліетнічною структурою – Руанда (1994 р.);

С) за наслідками. “Революціями” прийнято характеризувати ті явища, які супроводжуються докорінними змінами у певній сфері суспільного життя (економічній, політичній, ідеологічній). Натомість, говорячи про “переворот”, як правило, розуміємо під цим поняттям перехід влади від одних до інших політичних сил, що не супроводжуються значними змінами соціально-економічної чи політичної системи.

Таким чином, вживаючи терміни “лютовий переворот” чи “жовтневий переворот”, ми тим самим, підкреслюємо суб’єктивізм, локальність історичного явища, а також відсутність його суттєвого впливу на подальший історичний розвиток. На наш погляд, подібний підхід не може бути застосований ані до подій Лютого, ані до подій Жовтня 1917 року.

Соціально-економічні, національно-релігійні, політичні чинники, що призвели російську монархію до краху в 1917 році загальновідомі і ми не будемо на них зупинятися. Зауважимо лише, що Росія була “вагітна” революцією ще задовго до початку XX століття, і в основі переходу з еволюційного на революційний шлях була неспроможність діючої влади здійснити модернізацію суспільних відносин та розв’язати існуючі соціальні протиріччя. Це яскраво продемонстрували як реформи 60-х та 80-х років XIX століття, так і серія економічних і політичних реформ початку XX століття. У такому випадку, події Лютого 1917 року не стали наслідком прагнення вузького кола думців та військових захопити владу в країні, а стали логічним підсумком неспроможності старої влади пристосуватися до нових вимог часу, виявилися її “точкою біфуркації”. Державна Дума в особі її керівників стала лише інструментом, за допомогою якого суспільство прагнуло позбавитися старої системи. Характерно, що в історії більшості буржуазних держав саме парламенти, які ставали центром зосередження легальної опозиції, в ході

падіння монархії та початку революційних перетворень відігравали керівну роль, перетворюючись в умовах політичного хаосу та падіння старих державних інститутів на один з небагатьох законних органів влади.

Водночас, у Російській імперії парламент, внаслідок реформування виборчого законодавства у 1907 році, представляв інтереси незначної за чисельністю групи людей, яка, до того ж, не виявляла зацікавленість у кардинальних перетвореннях в країні, що відповідали б потребам основної частини населення тодішньої Російської імперії – сільського та міського пролетаріату. Наслідком поглиблення протиріч між різними соціальними групами, врешті-решт, стали події Жовтня 1917 року.

Лютий і Жовтень 1917 року не можна назвати локальним явищем, як за соціальним, так і географічним критерієм. Так, у центрі подій знаходилося невелике коло осіб (депутати-думці, Петроградська рада) які своїми діями дали поштовх початку процесів, що охопили всю територію Російської імперії та втягнули у вир боротьби різні соціальні пропарки. На події в Петрограді реагували не лише в столиці, а й у віддалених регіонах, насамперед тих, де соціально-економічні проблеми були тісно пов’язані з національними (Грузія, Україна, Польща, Фінляндія). Селяни, робітники, буржуазія, інтелігенція, військові – всі вони не знаходились осторонь революційного процесу, а виступали його активними суб’єктами: формулювали базові ціннісні орієнтири, вели їх пропаганду, вчиняли дії спрямовані на їх реалізацію, тощо.

Найчастіше при аналізі подій Лютого та Жовтня 1917 року згадують третій критерій – наслідки подій. Щодо Жовтня 1917-го, то у більшості науковців, за винятком радикально налаштованих противників більшовизму, не викликає сумнівів характер та масштабність перетворень, які відбулися як в колишній Російській імперії, так і за її межами. Становлення нової соціальної системи, орієнтованої на потреби “пролетарського класу”, перехід до нових форм економічних відносин, де архаїчні елементи

поєднувалися з новаторськими ідеями, формування нового типу політичної системи, що супроводжувалася докорінними змінами у механізмі та методах державного управління, трансформація культурних цінностей – все це, і багато чого іншого, яскраво свідчить, що Жовтень 1917 року мав глибинні наслідки для всієї історії людства. Тож зведення його до простого “політичного перевороту” слід визнати звичайною маніпуляцією історією, черговим “міфом”, який формується на догоду черговому політичному замовленню, та не має нічого спільного з наукою.

Більш складною є оцінка Лютого 1917 року. Невизнання цих подій революційними, як зокрема свідчить і виступ І. А. Фаренія, базується на відсутності кардинальних змін, які є обов'язковою ознакою процесів подібного характеру, рисою, що відрізняє “революцію” від “перевороту”. Дійсно, на перший погляд може здатися, що період з лютого по жовтень 1917 року характеризувався винятково боротьбою між різними політичними силами та суто теоретичними дискусіями, які не втілювалися в конкретні реформи соціально-економічної чи політичної системи. Проте, ми вважаємо, що подібний висновок не відображав би реальної картини і не відповідав змістові процесів, що відбувалися в країні.

По-перше, говорячи про відсутність радикальних змін слід зважати на достатньо невеликий, в історичному сенсі, проміжок часу коли при владі перебували представники Тимчасового уряду – близько 8 місяців. В умовах військового часу, внутрішньої нестабільності в країні, кризи державного апарату, необхідності вирішення поточних питань управління країною, а також, і про це слід відверто говорити, відсутності чіткого усвідомлення змісту та планів проведення реформ політиками, що прийшли до влади – швидкого проведення кардинальних змін годі було й очікувати. До того ж, ще одним фактором, який серйозно стримував проведення необхідних реформ, став коаліційний характер Тимчасового уряду. Об'єднуючи у своєму складі різні політичні сили (октябристів, кадетів, соціа-

лістів тощо), чий погляд на майбутнє держави та шляхи його досягнення суттєво не співпадали, цей державний орган був приречений більшу частину своєї енергії та часу спрямовувати не на продуктивні реформи, а на дискусії, пошук компромісів та міжпартійні чвари. Як наслідок, сукупність вище зазначених, а також інших факторів, призвела до досить поміркованих реформаторських кроків нового уряду.

По-друге, говорячи про відсутність кардинальних змін соціально-економічної та політичної системи за доби Тимчасового уряду, ми часто робимо подібний висновок під враженням наслідків Жовтня 1917 року. За масштабністю своїх перетворень Жовтень повністю затмарив Лютий, змусив відійти в тінь, і це не могло не позначитися на його оцінках. Тим не менш, неправильно було б говорити, що змін у країні в зазначений період зовсім не відбувалося. Вони відбувалися, однак ці перетворення проходили у двох площинах. Першу слід охарактеризувати як “офіційну” – перетворення які здійснювалися Тимчасовим урядом, мали юридичне оформлення, а їх втілення забезпечувалося роботою державного апарату. Одним з головних перетворень на офіційному рівні стала зміна форми правління – де-факто монархія припинила своє існування у лютому 1917 року, хоча де-юре проголошення республіки було здійснено у вересні 1917-го. Суттєвих змін зазнали не лише система державного апарату, (насамперед його силовий блок: ліквідація одіозних правоохоронних структур, на кшталт “охранки” та військово-польових судів), але й методи та принципи управління, відкрився повноцінний шлях до виборності та колегіальності. Важливі кроки були зроблені в розширенні прав органів місцевого самоврядування, відбулося звільнення їх з під опіки та контролю з боку органів державної влади. Політичний режим в країні набув демократичних рис – остаточно заборонялася цензура, скасовувалися обмеження в громадянських та політичних правах, що були пов'язані з національною та релігійною

ЗМІСТ

Вступне слово завідуючого кафедрою архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, голови Наукового товариства істориків-аграрників професора А. Г. Морозова 4

ДОПОВІДІ

Фареній І. А., доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, виконавчий секретар Наукового товариства істориків-аграрників
Деякі позиції щодо революційних подій 1917–1920 рр. 6

Корновенко С. В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, член ради Наукового товариства істориків-аграрників
Революція і громадянська війна: селянський складник 11

Ігнатенко В. В., старший викладач кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член Наукового товариства істориків-аграрників
Октябрьская революция и советский строй в контексте марксистской доктрины и проблем социализма 17

Масненко В. В., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Концепт революції в сучасному інтелектуальному дискурсі та його евристичні можливості стосовно доби 1917–1921 рр. 21

Георгізов Г. М., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член Наукового товариства істориків-аграрників
Селянство – природна форма цивілізації 30

ВИСТУПИ В ОБГОВОРЕННІ

Морозов А. Г., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, голова Наукового товариства істориків-аграрників
З приводу критики концепції Лютневої революції 1917 р. ... 40

Кіреєва В. О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член ради Наукового товариства істориків-аграрників
Про характер революційних подій 1917 р. 42

Волюшкевич Г. А., кандидат юридичних наук, доцент, перший заступник директора навчально-наукового інституту економіки і права Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член Наукового товариства істориків-аграрників
Чи варто протиставляти Лютий і Жовтень 1917 р.? 44

Абразумова О. М., кандидат історичних наук, викладач кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член Наукового товариства істориків-аграрників
До питання про роль українського селянства у революційному процесі 1917–1921 рр. 51

Фареній І. А., доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, виконавчий секретар Наукового товариства істориків-аграрників
З приводу доповіді Г. М. Георгізова 55

ДОДАТКИ

Відповіді професора В. В. Масненка і професора І. А. Фаренія на запитання газети "Нова Доба":
"Що приніс Жовтень 1917 року Україні?" 57

Наукове видання

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОЦЕС 1917 – 1920 років: ВИТОКИ, ЗМІСТ, ЗНАЧЕННЯ

збірник наукових праць за наслідками теоретичного семінару, організованого кафедрою архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін і Науковим товариством істориків-аграрників 13 червня 2013 року

Технічний редактор
Оригінал-макет

С. А. Кандич
С. Т. Кандич

Здано до набору 13.05.2014. Підписано до друку 15.06.2014.
Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.
Обл. вид. арк. 3,88. Умов. друк. арк. 3,72. Вид. №245.
Зам. №64. Наклад 100 прим.

“Вертикаль”

Видавець та виготовник ФОН Кандич С. Г.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюдженців видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, оф. 6
тел. (0472) 50-07-63
E-mail: vertical2003@ukr.net

Друк ФОН Кандич С. Г.
Україна, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2
тел. (0472) 50-07-63

– 31 с.

Н. Оляновський. – М.: Забутий, 1917. – 31 с.

342. Оляновський, Н. Земельний поїздок в землемірній поліції / Н. Оляновський. – М.: Гр. н.р. 1917. – 39 с.

344. Оляновський, Н. Земельний поїздок в Удвєстєльському соборанні / Землемірної комісії. – Пг.: Гр. н.р. 1917. – 8 с.

небарабанній дивізіонній комісії времєнного Совета Главногo землемірнoгo комитета по подготовке землемірнoгo реформы. Проект

343. Общій план землемірности Губєрським. Удєлнєк в вoзoстaннєк привєстєльствє. – 1917. – 1 аїнєтє. – С. 1.

Прєстєновєстє времєнного удвєстєльствє. У вєстєннєк времєнного 345. О шлєтєннє склєтє содєржєннєк зoвєрєннє мінїстєрствє землемірнєк. Рєдaкцїєннє нєт. вєстє. 1917. – 1 с.

1917. вєстє. вєстє. удвєстєльнєк землемірнєк комитета. / вєстє. В. Нєстєнє. –

злитковий дослідник: шис... катл іст. нук: 01.00.01 \ Рівнянський В. -

Цілювачеві Девіані 2 133-1801: зміни 7 землеволодінні і

32: рівнянський В. ушарна пошуків Російського імперіа на

83-88

П. Н. Миткович

34: Рибалка

соціалістичні ладні

коунцеля послуг

33: Рино

школя' 1010 - 84

33: Рівнянський В.

1004' - 431 с

тльварніх одноклассів

31: Рівнянський В. Нелованське особистості Бєлоруськованна

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних
історичних дисциплін

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІСТОРИКІВ-АГРАРНИКІВ
секція доби революції і непу
секція соціальної активності сільського населення

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОЦЕС 1917 – 1920 років: ВИТОКИ, ЗМІСТ, ЗНАЧЕННЯ

збірник наукових праць за наслідками
теоретичного семінару, організованого
кафедрою архівознавства, новітньої
історії та спеціальних історичних
дисциплін і Науковим товариством
істориків-аграрників 13 червня 2013 року

Черкаси
Вертикаль
2014